

UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI ȘI
CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE

OIPOSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

INFLUENȚE BALCANICE ÎN PODOABELE DE METAL DIN PERIMETRUL CARPATO- DANUBIANO-PONTIC (2/4 sec. XVIII – 1/4 sec. XX).

Tutore îndrumător:

Dr. Cristiana Susana GLAVCE

Doctorand:

Ioana-Gabriela DUICU

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

București, 2015

CUPRINS

Introducere	5
Conceptul de podoabă	6
Motivația temei	8
Cap. 1. Un aspect antropologic al podoabei	13
1.1. Criterii de clasificare	14
1.2. Fișa	18
Cap. 2. Istorie în acest areal până în primul sfert de veac XX	21
2.1. Circulația podoabelor	29
Cap. 3. Balcanii – areal predilect al podoabei de metal și prezența ei nord-dunăreană, în Țara Românească și Banat	33
Cap. 4. Prezențe ale podoabelor în genurile artistice	40
4.1. Prezențe în tablourile votive	40
4.2. Prezențe în pictura ecleziastică exterioară	51
4.3. Prezențe în icoane	56
4.4. Prezențe în pictura de șevalet	58
Cap. 5. Concluzii	86
Bibliografie	89

REZUMAT

Podoabele, accesorii ale veșmintelor, sunt percepute (Dearborn, George van Ness, 1918 p. 1) ca niște componente ale costumului popular care contribuie, alături de celelalte ornamente, la rezolvarea unor nevoi, unele aspecte de ordin medical – cu referire directă la rolul funcțional al lor, precum cel al centurilor –, cât și probleme de natură psihologică, legate de satisfacerea sinelui.

Dintre elementele comune zonei balcanice și a celei carpato-danubiano-pontice, podoabele denumite aproape la fel în toate limbile balcanice, identificate atât la femei, cât și la bărbați, care nu fac diferență între credințe, sunt paftalele, accesorii puțin analizate de specialiști.

Plecând de la ele și extinzând aria asupra accesoriilor de metal ale veșmântului din zona balcanică am considerat necesară studierea lor așa cum s-au manifestat de-a lungul a aproape două secole, 2/4 sec. XVIII – 1/4 sec. XX.

Astfel desfășurarea proiectului a urmat 2 direcții majore, constituite fiecare în etape: prima constă în studiul podoabelor perioadei menționate, teaurizate în muzee din Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Banat și identificarea/analiza mărturiilor documentare (literatură de specialitate, documente istorice – bibliografice și de arhivă –, literatură populară etc.); a doua s-a bazat pe studiul obiectelor similare aflate în muzee din țările balcanice, informații completate, și ele, cu bibliografie locală. O ultimă etapă s-a constituit în corelarea rezultatelor primelor două, ceea ce a adus noi informații cu privire la certa influență balcanică asupra artei și culturii românești din perioada respectivă, precum și noi informații asupra meșteșugului acestui tip de obiecte, comerțului cu aceste obiecte, dar și a interacțiunilor etnice.

Obiectivele principale au fost: identificarea podoabelor comune acestei zone, influențele lor în aria noastră geografică, asimilarea lor în veșmântul românesc, bineînțeles conjugate cu procesul de integrare și/sau asimilare a etnicilor balcanici și a românilor balcanici la populația română.

Creator și unic subiect al antropologiei, omul determină subdivizarea acestei științe în foarte multe ramuri, plecând de la cea biologică, parcurgând o serie de domenii ca să ajungă la cea medicală, continuând până la cea socială, istorică, politică etc., ajungând în zona etnicului, religiosului, simbolisticii și a esteticii.

O abordare antropologică din perspectiva podoabelor impune o cunoaștere cu un anumit nivel al studiilor tuturor celorlalte ramuri, cu predilecție cele ale antropologiei biologice, sociale, etnologice, a simbolisticii și esteticii, dar și de natură istorică, religioasă, socială sau auxologică, fiziologică, medicală, cu o reciprocă continuu identificabilă.

O analiză a simbolurilor reprezentate pe podoabe poate ajuta la deslușirea unor taine care pentru femeile perioadei, arealului și cutumelor în care trăiau, însemnau înălțarea în infinitul văzduhului sau coborârea în infern.

Cu alte cuvinte, alegerea celor mai bune criterii de structurare a informației ce a fost catalogată, descifrată și redată într-o formă care să creeze, în actualitate, o viziune cât mai clară, mai imparțială și mai exactă asupra subiectului, arealului și perioadei abordate ne-a determinat să luăm în considerare criterii de clasificare din cât mai multe puncte de vedere: sex; etape ale ciclului vieții; ocupația avută de pater familias; etnie; religie; statut social; civil; modul de proveniență; de asemenea, capacitatea podoabei de a se încadra în apartenența la grupul analizat; modul de realizare; „meșterul” care a realizat-o; etnia „meșterului”; tehnici de realizare; decor; modul de impunere; locul ce-l accesorizează etc.

Prin acest mod de abordare am dorit să subliniem importanța realizării unui studiu care să cuprindă noile tendințe pluridisciplinare ale antropologiei și care să fie conectat la studiile antropologice de gen dezvoltate de specialiștii arealului balcanic.

Prezentarea epocilor de creație culturală pe pământ românesc, a influențelor și a evoluției ei a fost foarte importantă în înțelegerea temei pe care ne-am propus-o.

Dacă la prima vedere circulația acestor mărfuri pare a fi una cu unic sens, în acest studiu am încercat a sublinia existența dublului sens care a existat. Faptul că podoabele veneau în special din Imperiul Otoman este un adevăr care poate reieși din cele prezentate anterior și pe care l-am întărit cu noi argumente rezultate în urma acestui studiu.

Cu toate acestea, din Țările Române plecau la sud de Dunăre importante cantități de podoabe sub formă de plăți către Poartă, daniile către unele mănăstiri din Orientul Ortodox sau prin jafuri sau confiscări.

Coroborarea mărturiilor identificate până în acest punct al cercetării ne-au permis un studiu mai amănunțit asupra gâteliilor capului, ea reprezentând în culturile balcanice unul din principalele elemente de definiție etnico-identitară.

Cercetarea derulată de-a lungul proiectului, sub îndrumarea unor tutori de mare probitate științifică, a condus, în ultima etapă, la realizarea unei abordări cu totul noi domeniului podoabei, și anume, prezența lor în genuri artistice: în pictura ecleziastică – tablouri votive, pictură exterioară (reprezentarea sibilelor), icoane; în sculptură; în pictura de șevalet și, de asemenea, în fotografii de epocă.

Această analiză s-a făcut prin analogia mărturiilor vizuale ale genurilor artistice prezentate mai sus și podoaba teaurizată în colecții muzeale și particulare.

Concluziile la care am ajuns sunt acelea că bijuteriile și podoabele din metal din zona balcanică sunt purtătoarele unei identități culturale, sociale și etnice, de o unicitate în diversitate mult meritorie. Aceste identități sunt în contact direct unele cu altele, frontierele fiind doar de

natură teritorială sau politică. Dincolo de simplul fapt al existenței sale, diversitatea culturală are o valoare atât morală, instrumentală, estetică, cât și ca manifestare esențială a creativității umane, exprimând o stare a eforturilor noastre comune și o sumă a experiențelor avute.

În lumea de astăzi – caracterizată printr-o comprimare a timpului și spațiului, legate de accelerarea tehnologiilor de comunicare și de transport, prin complexitatea crescândă a interacțiunilor sociale și suprapunerea tot mai mare între identitatea individuală și cea colectivă – diversitatea culturală a devenit o preocupare majoră, practic, o resursă pentru a o păstra și o pârghie de dezvoltare durabilă în fața globalizării, proces care, constant, se accelerează.

O abordare a hibridizării și polifoniei în interculturalitate constituie o analiză paralelă a oicumenei românești în dialog cu cea balcanică, ținând cont de faptul că nu se poate vorbi cu certitudine de o podoabă strictă a unei anumite etnii, ci este mult mai veridic de a se discuta despre o podoabă în perspectivă zonală. Așa cum pentru o anumită regiune geografică discutăm despre mult mai multe variante ale costumului popular, cu elemente de asemănare, dar și de diferențiere, tot așa considerăm că trebuie abordată și podoaba, dar într-un areal de multe ori diferit față de acesta căruia i se atașează și cu aplecare specială asupra tuturor elementelor ce ar putea face referire la respectarea anumitor cutume și direcționarea în abordare spre noi puncte de vedere.

Este o abordare ce se referă mai mult la mediul aulic sau cu un nivel social ridicat din două motive: primul face referire, și devine impus, la mărturiile existente, identificate arheologic, care ne conduc spre analiza păturilor sociale. Al doilea se referă la faptul că, în mediul rural, mult mai conservator, mai bun păstrător etnic și cu o personalitate mai stabilă în fața fluctuațiilor și diverselor interese, s-a putut efectua, în perioade foarte mari, preluarea de la mediile superioare a acelor elemente care sunt definitorii entităților lor, așa cum am încercat să prezentăm.

Privită în ansamblu, podoaba din pictura votivă, în special oltenească, dar cu suficiente mărturii și în Muntenia, respectiv, București, are ca element distinctiv, indiferent de perioada când a fost zugrăvit tabloul, paftaua. Celelalte podoabe, cu o frecvență mai mare sau mai mică, vin doar să marcheze o etapă a costumului sau un atribut al unei origini ori influențe. Facem aici referire la prezența paftalelor cu o singură tasă, specifice aromâncelor, ori prezența colierului de sorginte grecească cu care Eustațiu Stoenescu, la Biserica *Sf. Gheorghe Nou* din Craiova, o împodobeste pe Maria, poate și din dorința de rememorare a descendenței sale aromâne, din renumita familie Dumba. Influențele orientale, precum fesul cu tas sau turbanul, pot fi considerate ori elemente de noutate în modă, ori elemente impuse de rang sau pe care comanditarul a vrut să și-l aroge.

Prezența podoabelor în portretele tablourilor votive este una frecventă, ea constituind, așa cum făceam referire și în capitolul respectiv, modalitatea prin care comanditarul își etala

atributele rangului pe care-l deținea, la care aspira sau cu care își marca identitatea etnică. În același timp, în pictura exterioară, ele se constituiau fie în simple elemente copiate după veșmântul ctitoriei, fie defineau stilul unui zugrav. Pentru icoane, podoabele s-au constituit numai ca ofrande, în special cele aduse Maicii Domnului. Nu trebuie aici să facem confuzie cu prezența unor rizale din metale prețioase sau prezența pietrelor prețioase în ansamblul unei icoane care constituie un cu totul alt substrat ce nu face obiectul temei noastre.

Sibilele, sunt zugrăvite ca femei tinere, frumoase, înveșmântate în rochii lungi (peplos) sau cu veșminte de influență orientală, asemănătoare cu ale ctitorilor, strânse, deseori, la brâu, cu paftale. Pe cap poartă bonete sau voaluri, iar uneori, completând costumul cu elemente de factură orientală, un turban, așa cum am mai arătat; țin un filacter cu prezicerea făcută sau diferite alte simboluri. Pentru amplificarea sensului putem cita:

„De un vădit decorativism ca viziune și tratare, frizele de sibile îmbracă fațadele bisericilor ca niște rafinate tapiserii occidentale în care elementele figurative se profilează pe fundalul unei vegetații orientale stilizate.” (Voinescu, Teodora, 1970, p. 208 - 209)

Dacă veșmântul din tablourile votive ale secolului al XVIII-lea este unul oarecum coerent-clasic, secolul al XIX-lea aduce un suflu nou, o diversificare atât a croiului, al elementelor componente, cât mai ales în ansamblul podoabelor. Intervenția pictorilor face, de fapt, această deosebire majoră deoarece, chiar dacă respectă canoanele și se ajută de izvoade, la fel ca și zugravii ce păstrau tradiția școlii bizantine, tablourile votive capătă „libertatea” de exprimare a spiritului artistic și astfel putându-și etala întreaga pricepere în ale penelului, mai ales prin redările miniaturale ale detaliilor podoabelor.

Identificarea tipologiei podoabelor, așa cum am încercat să creionăm aici, reprezintă unul din pașii care trebuie urmați în identificarea podoabei predilecte vremurilor și modelor dintr-un anumit moment al istoriei.

Orice rezumare finală ar fi de prisos în fața celor prezentate de Domnul Academician Constantin Bălăceanu Stolnici, care rememorându-l pe Nuniul Apostolic, episcopul Périsset, spune că *singura nădejde de reînviere spirituală a Apusului a mai rămas doar Ortodoxia.*

Aduc alesele mele mulțumiri Domnului Academician Constantin Bălăceanu Stolnici pentru interesul cu care s-a aplecat asupra întregii mele activități desfășurate în cadrul proiectului, atras fiind de subiectul propus care, probabil, este mai aproape de sufletul Domniei Sale, prin influențele pe care doresc să le scot în evidență, cele de sorginte bizantino-balcanice și osmano-levantine.

Cele reușite în deciptarea și construirea temei abordate se datorează temeiniciei și dăruirii, de care am beneficiat pe deplin, oferite de Doamna Dr. Cristiana Glavce, Director al Institutului de Antropologie „Francisc I Rainer”, București.

De asemenea, îmi exprim deplina recunoștință Domnului Academician Răzvan Theodorescu pentru acribia cu care a parcurs și a adus completări esențiale, susținătoare, modului cum am abordat și susținut tema.